

Gyerek elkövetők, felnőtt bűnök¹

A „Krisztián” néven elhíresült, a budapesti Blaha Lujza tér környékén bűncselekményeket elkövetett gyerek ügyének elemzéséhez többféle elvi és gyakorlati kérdést kell körbejárni. Az elmúlt hetekben számtalan hasonló ügyet is bemutatott a média, de azok nem váltottak ki érdemi visszhangot. A három teljesen eltérő eset kapcsán mégis tanulságos lenne megismerni a közvélemény és a szakemberek álláspontját, akár a büntethetőség, akár az érintettek szempontjából.

■ A KÖZELMŰLT

Egy középiskolás, ismert, tehetséges sportoló fiú egy iskolai konfliktust követően olyan súlyosan bántalmazta osztálytársát, hogy az behalt sérüléseibe.

Mehmet Karcsi esetét biztosan mindenki ismeri. Ha bebizonyosodik, hogy ez a gyermekkorú, 11 éves fiú apja felbujtására kábítószerrel tett édesanyja kocsjába, hogy így kerülhessen vissza az apjához, akkor vajon mi az ő felelőssége ebben az ügyben? Mennyiben tekinthetjük őt érettnak és döntésképesnek? Kell-e, lehet-e őt büntetni, függetlenül a jelenlegi korhatárbeli korlátoktól, és milyen más kérdések, lehetőségek merülnek fel, tekintetbe véve az elmúlt évek gyerekekkel kapcsolatos elhelyezési vitáit és történéseit is?

K. András 15 évesen a bírósági ítélet szerint kirabolt, megerőszkolt és felgyújtott egy lányt, aki később behalt sérüléseibe. Ő két éve a fiatalkorúak börtönében tölti büntetését. Egy ideiglenes elhelyezés során másik börtönbe került, ahol erőfölényével visszaélve bántalmazta, megalázta, majd megerőszkolta cellatársát. Ha bizonyítást nyer ez a tett, akkor a 15 éves börtönbüntetésén felül további 8 évre számíthat. Egy korábbi elítélt így nyilatkozott:

„Ha jól tudom, 17 éves a srác. Még van egy jó éve, aztán felnőtt rabok közé kerül. Ott igazi kislányt csinálnak belőle. Az a borzalom, amit ez a Muki tett, még a legvadabb bűnözők zsebében is kinyitja a bicskát. István szerint egyébként mindennaposak a börtönben a csicskáztatások, de egyáltalán nem kifizetődő azokat jelenteni. Mindig kiderül, ha valakinek eljár a szája és csak rosszabb lesz.”²

Az elmúlt években munkatársaimmal többféle kutatást folytattam gyermekkorú elkövetőkkel kapcsolatosan, amelyek jól mutatják, hogy túl az elvi, szakmai megfontolásokon, legalább olyan súlyos kérdés az, hogy miképpen valósítjuk meg, alkalmazzuk azokat a jogszabályokból eredő kötelezettségeket, amelyek a gyerekek védelmét és segítségét lennének hivatva szolgáltatni. Az eredmények azt mutatják, hogy nem, vagy alig működnek azok az alapintézmények, ellátások, amelyek a megelőzés és kezelés szempontjából is a legeredményesebbek és leginkább elfogadhatók lehetnének.

A probléma nem akkor keletkezik, amikor egy gyerek bűncselekményt követ el. Ha tehát jó döntéseket akarunk hozni, akkor mindenekelőtt azt kell vizsgálnunk, hogy mi történt az azt

megelőző 10-12 évben, és ki mit tett, vagy nem tett azért, hogy az adott gyerek fejlődése kiegyensúlyozott, élete jó és örömteli legyen. Ez ugyanis a legbiztosabb prevenció.³ Ezek a fontos kérdések, mert az elvi viták rendre összekeverednek a nem megfelelően átgondolt, megtervezett és kivitelezett intézkedések, programok okozta kudarcokkal, márpedig azokat nem szabadna összemosni a filozófiai, elméleti felvetésekkel.

■ GYEREKKOR – GYERMEKI JOGOK

A gyermekkor fogalma és meghatározása *társadalmi konstrukció*, amely a történelem során meglehetősen sokféle formát öltött helytől és időtől függően. Alapvetően nem a biológiai fejlettség határozta meg az értelmezési keretet, hanem a szülői kompetenciák és a szülői hatalom, a jogi státusz, és az ebből következő jogok és kötelezettségek, valamint az állami beavatkozás módja és mértéke a családok, az egyének életébe. A gyerekek kompetenciája, illetékessége saját életükben alapvetően ideológiai és politikai kérdés, amely meghatározza a gyerekek jogait és a velük kapcsolatos közpolitikát is. A jóléti megközelítés a XIX. századtól minimalizálta vagy éppen tagadta a gyerekek felelősségét bizonyos életkor alatt, szemben a büntetőjogi megközelítéssel, ami kevésbé megengedő, de mindkettő a beavatkozást, befolyásolást erősíti.

Európában a XVII. századtól jelentek meg a javító, korrekciós intézetek, ide kerültek a bűnelkövető gyermekek. A hazai szabályozás történetében 1908-ban az I. Büntetőnovella az első fiatalkorúak büntetőjogára vonatkozó szabályozás, amely nagyon korszerű, európai összehasonlításban is előremutató volt, és egyértelműen magán viselte a kriminálpedagógia elveit és megközelítését a speciális szükségletek elfogadásával. A 12 évesnél idősebbek esetében a dorgálás, próbára bocsátás és a javító nevelés voltak a lehetséges eszközök, de a fogházban és álmfogházban fogyanatosított büntetések is lehetségesek voltak. A fiatalabbak vagy nem elég érettek számára a házi felügyelet, házi vagy iskolai fenytés és a javítóintézet volt a lehetséges büntetés. Ezzel párhuzamosan alakult ki a gyermekvédelmi megközelítés is, amely a veszélyeztetett és a fogyatékos, beteg gyerekek mellett kezdetektől, tehát 1889 óta foglalkozott a magatartási, beilleszkedési zavarokkal küzdőnek, akkor inadaptált, antiszociális viselkedésűnek tekintett gyerekekkel. 1913-ban létrejött a fiatalkorúak önálló bírósága.

¹ A cikk eredeti változata a *Beszélő* 2008. 13. évf. 4. számában jelent meg. Lapszámunkban ennek rövidített változatát közöljük.

² www.hirkereso.hu

³ A kutatások 2004-2007-ben az Országos Kriminológiai Intézetben, illetve a Család, gyerekek, ifjúság Egyesületben zajlottak a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Gyermekvédelmi Főosztályának támogatásával.

Azok a problémák, amelyek a jelenlegi vita alapját képezik, már akkor is világosan láthatók voltak. A bíróságok nem tudták, minek alapján és hogyan értékeljék az értelmi, erkölcsi érettséget, erre vonatkozóan nem kaptak képzést, támogatást. Másrészt nem volt egyértelmű, hogy pontosan milyen módszerek hogyan és milyen módon hatásosak; mi az oka, hogy az egyik gyerekek segít a fegyelmezés, javító nevelés, munkára szoktatás, rendszeresség, a másiknak nem. A személyiséglelektan, fejlődéslelektan, a neurobiológiai kutatás, pedagógia, szociológia mára egyre jobb válaszokat ad ezekre a nem könnyen és semmiképpen sem egyoldalúan megközelíthető kérdésekre, de ezek nehezen és áttételeken keresztül jutnak el a nagyközönséghez, és kevésbé épülnek be az oktatásba, nevelésbe.

Az 1951. évi jogi szabályozás eltörölte a büntetethez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettséget mint követelményt, lehetővé tette a büntetőeljárás mellőzését, megszüntetését, illetve felmentő ítéletet akkor, ha a fiatal – a kor ideológiai meghatározottsága szerint – nem ismerhette fel cselekménye társadalmi veszélyességét, mint az abban az időben legfontosabb szempontot, és a börtönbüntetést többnyire speciális fiatalokúaknak fenntartott börtönben tölthette le. A fogyatékosok számára speciális gyógypedagógiai nevelést tett lehetővé, ezzel is jelezve a korlátozott belátóképesség és a speciális beavatkozás, segítségnyújtás szükségességét. 1954 után a 12-14 évesek esetében már csak intézkedés volt lehetséges, büntetés nem, majd 1961-ben a törvény kimondta, hogy a 14 évnél fiatalabbak nem büntethetők, és esetükben a család és iskola felelősségi körébe utalta a teendőket. Visszalépést jelentett azonban, hogy ettől kezdve nem önálló jogszabályként kezelték a fiatalokúakra vonatkozó szabályozást. Ez nem változott azóta, de az 1978-as módosítás a szankciók céljaként a fiatalokú helyes irányú fejlődését jelölte meg, ami fogalmilag is érdekes lehetőséget ad az értelmezésre. Megszűnt a fiatalokúak bírósága és ügyészsége, ugyanakkor a fiatalokú törvényes képviselője és az ügyész részvétele kötelezővé vált, ahogyan a védő részvétele is, már a nyomozás során is. A rendszerváltás óta sok minden változott, így elsősorban az elkülönítésre vonatkozó szabályozás, annak érdekében, hogy a fiatalokúak előzetes letartóztatás esetén se kerüljenek egy helyre a felnőttekkel. Újdonság a törvényes képviselő és a védő értesítésének kötelezettsége is, amik elvileg szintén a fiatalok jogainak védelmét erősítik. A vádelhalasztás bevezetése elvileg jó esélyt ad az alternatív szankciók szélesebb körű alkalmazására, a tárgyaláson az egyik ülnöknek pedagógus végzettségűnek kell lennie, ami jelzi a szándékot, ám ennek működéséről, hatásosságáról nincsenek információk.

Az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alá rendelt egységes Pártfogó Felügyelői Szolgálatot 2003. július 1-jén hozták létre, majd 2006-ban létrejött az Igazságügyi Hivatal, amely négy szakterületet lát el. Egységei: Pártfogó Felügyelői Szolgálat, Jogi Segítségnyújtó Szolgálat, Áldozatsegítő Szolgálat, illetve a kárpótlási feladatokat ellátó szolgálat. Ezzel egy szervezetbe integrálták a '70-es évek óta külön rendszerben működő fiatalokú és felnőtt korú elkövetőkkel foglalkozó pártfogói tevékenységet. Sokféle érv szólt mellette és ellene, mindenesetre jelzés értékű, hogy nem kezelik külön a korábban a gyermekvédelemhez tartozó pártfogókat, a közalkalmazottból köztisztviselők lettek.

2007. január 1-jén a Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezeti keretei között vezették be a büntetőjogi mediációt, amelyet rajtuk kívül csak ügyvédek láthatnak el. Ez bizarr és nehezen védhető szakmai döntés.

Ezenközben a gyermekvédelem elkülönült, és szakmailag is eltérő formában működik; kevés lehetőség van a kommunikációra a két rendszer között, átjárhatóság pedig egyáltalán nincs köztük. A nehezen kezelhető, magatartási, beilleszkedési zavarokkal küzdő, vagy bűncselekményt elkövetett gyerekeket elvileg speciális gyermekotthonba – 1997 előtti nevén nevelőintézetbe – helyezhetik el; az elhelyezéshez országos szakértői bizottsági vélemény szükséges. Jelenleg három ilyen intézmény működik az országban. Ezek az intézmények szinte esélytelen helyzetben vannak, mert lehetőségeik nagyon korlátozottak. Sokféle súlyosan problémás gyerek kerül oda néhány évre, akik már az őket kezelni nem tudó vagy nem akaró intézményes ellátásból jönnek, majd ugyanoda, vagy éppen az ugyancsak súlyos gondokkal küzdő, nemegyszer ártó környezetükbe térnek vissza. A kör tehát bezárul, illetve többnyire egyfelé vezet.

A fiatalokúak esetében elsősorban a pártfogás, súlyosabb esetekben a javítóintézetek jelentették a szankciókat, amelyek ugyancsak a gyermekvédelem igazgatási és szakmai felügyelete alatt álltak 2003 előtt. Az „ágazati” hovatartozás és egyben a szakmai identitás kérdése nem csak e területen okoz feszültségeket, amelyek ki nem beszélt, nem elemzett következményekkel járnak, és ugyancsak rányomják a bélyegüket az ellátásra, vagy éppen az ellátatlanságra. Többféle jelentése van a jövőbeni döntések szempontjából is, hogy inkább gyermekvédelmi vagy inkább büntető igazságszolgáltatási kérdésként kezeljük-e a felmerülő problémákat, és hogy miképpen működik együtt ez a két terület.

■ A NEMZETKÖZI GYAKORLAT ÉS JOGI KÖRNYEZET

A nemzetközi gyakorlat nagyon látványos és koherens gondolkodást tükröző utat járt be az elmúlt évtizedekben, amely csak részben érezteti hatását a hazai jogalkotói, jogalkalmazói gyakorlatban a munkában, a szakmai képzésekben, noha ezek a gondolatok megjelennek a magyarországi kutatásokban, szakirodalomban is. Az ún. *Riyadi Irányelvek* és az *Európa Tanács ajánlásai⁴ nagyon világosan megfogalmazzák a komplex, többszektörű, szakmai közeli megközelítések és a preventív szemlélet szükségességét*. Ezekből kitűnik, hogy a nemzetközi szakmai közösség tisztában van azzal, hogy a gyermek- és fiatalokú problémás viselkedés leginkább a családok, iskolai környezet, a lakóhely és a kortárs csoportok mintáján, hatásán múlik, amit jelentősen befolyásol a szülői bánásmód és a nevelés minősége. Ebből azonban nem a hibáztatás és ítélkezés következik, hanem az, hogy szükség van szélesebb, közösségi alapú stratégiák és támogatási rendszerek kidolgozására.

A *Pekingi Szabályok⁵* és az Európa Tanács *újabb ajánlása* a fiatalokú bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalokú

⁴ ENSZ irányelvek a fiatalokú bűnözés megelőzésére, 1990, és ET (2000)20 ajánlás a Koreai pszichoszociális beavatkozás szerepe a bűnelkövetés megelőzésében,

⁵ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, 1985

bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről szól. Nagyon egyértelmű és határozott álláspontja szerint a büntető igazságszolgáltatás csak az egyik, és nem is a legfontosabb eleme annak az összetett rendszernek, amelyben a problémát kezelni lehet és kell. Abban is egyetértés van, hogy elsősorban nevelésre, reintegrációra, és nem megtorlásra, büntetésre van szükség. Megfogalmazódik a felelősség kiterjesztése a szülőkre, nevelőkre is, de ebben az esetben sem a büntetés a meghatározó elem, és egyre inkább előtérbe kerül a kárhelyreállítás, jóvátétel, az áldozat szempontjainak figyelembevétele is, a jóvátételnek a közösségre való kiterjesztésével.

Annak megítélése is változik, hogy a gyerekek mennyire kompetensek az őket érintő kérdések többségében, és miképpen vonhatók büntetőjogi értelemben felelősségre, illetve, hogy neveléssel, korrekcióval hogyan lehet, hogyan kell őket jó útra terelni. Ez persze azt is implicálja, hogy a felnőttek, szülők, tanárok és persze az állam jelentős beavatkozási, kontroll funkciókkal rendelkeznek, gyakran tagadva még a gyerek autonómiájához, saját szükségleteinek megfelelő bánásmódhoz fűződő jogait is. Ezzel párhuzamosan azonban megfogalmazódik az az igény is, hogy a gyerek ismerje fel és lássa át tettei következményeit. Állandó ki-be ugrálást jelent a körből ezeknek a lehetőségeknek az összemosása.

A visszaélés lehetősége nagyon erőteljes, amikor a gyereken jogainak és szükségleteinek tiszteletben tartása, az önkényes intézkedések és további kontrollálatlan károkozás megelőzése helyett olyan felelőségeket kérnek számon, amelyek a gyerek érettségéből, belátó képességéből és korábbi szocializációjából, lehetőségeiből nem következhetnek.

Az elmúlt évtizedekben erőteljes szemléleti változásoknak lehettünk szemtanúi, hasonlóan a büntetéssel kapcsolatos filozófiákhoz és gyakorlathoz, a tetтарыos büntetéstől a terápiás, segítő, felmentő attitűdökön át ismét a büntetés felé leng az inga.

A megközelítés vagy az egyéni gyerekekre irányul, figyelmen kívül hagyva a környezetet, vagy általánosító megállapításokat tesz a szociális, gazdasági helyzetre, a fokozódó erőszakra, a média hatásra, a szülői elhanyagoló magatartásra, a liberális iskolai nevelésre vonatkozóan.

Mindenképpen meg kell különböztetni az életkori határhoz kötött érettségre, belátóképességre, felelősségre vonatkozó büntetőjogi és az attól eltérő meghatározásokat, intézkedéseket. Azt is látni kell, hogy a büntethetőségi korhatár nem jelenti ezúttal azt, hogy az ennél idősebb gyerekek esetében feltétlenül büntetést alkalmaznak szankcióként az adott országban. Az ENSZ egyezmény elfogadása óta 40 országban emelték a büntethetőségi korhatárt, 27 országban javasoltak már emelést, 4 országban csökkentést, és 6 országban csökkentették is.

Abban nincsen vita, hogy 18 évesnél fiatalabb korban a gyerekeket speciális védelem illeti meg, és a gyerekek illetve fiatalok számára felállított speciális bíróságok hatáskörébe kell utalni. Ennek feltétele lenne, hogy erre a speciális feladatra felkészített ügyész, bíró, ügyvéd és emellett szociális munkás, pszichológus álljon rendelkezésre.

Az elvárás természetesen nem jelenti azt, hogy minden országban be is tartják ezt a nemzetközi szabályt. A büntethetőségi korhatár egyébként nem jelenti szükségképpen büntetés al-

kalmazását, amint azt a magyarországi történelmi előzményekben és a mai helyzetben is jól láthatjuk. Abban is nagy eltérések vannak, hogy ki mit tekint büntetésnek – az intézkedések, figyelmeztetés, pénzbüntetés, közhasznú munka, pártfogó felügyelet, terápiás segítség igénybevételére irányuló tanács stb. sokak számára nem tűnik elfogadhatónak, csak az elzárás. Pedig, mint láthatjuk az alábbiakban, ez a legkevésbé elfogadott és sikeresnek tekinthető büntetési, felelősségre vonási lehetőség, nemcsak a gyerekek és fiataloké, de a felnőttek esetében is. A szankciók súlyosbítása, az elzárás nem csökkenti, hanem éppenséggel növeli a visszaesés esélyét, az elkövetői életpályát azoknál, akik ezzel más okból fenyegetettek. Esetükben ezek a büntetési formák rontják, és nem javítják a reparáció esélyeit. A politikai- és tömegnyomás azonban egyértelmű, és bármennyire drága és nem hatékony a börtön, az elkülönítés – a legdrágább ellátási forma –, mégis „társadalmi igény van rá”.

Az 1989-ben elfogadott és a világon legtöbb ország által aláírt és ratifikált egyezmény⁶ az első holisztikus megközelítésű jogi dokumentum, amely valamennyi emberi jogi szempontot figyelembe veszi egy adott csoport – a gyerekek⁷ – esetében, és azokra reflektál is. Az Egyezmény 3. cikkelye szerint: „A szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban, amely alapvetően a védelemhez való jogot, nem pedig az egyéni szabadság, döntési képesség és lehetőség kéréteit jelöli ki, ahogyan ezt a 40. cikk részletesen is kibontja:

1. Az Egyezményben részes államok elismerik a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt vagy abban bűnösnek nyilvánított gyermeknek olyan bánásmódhoz való jogát, amely előmozdítja a személyiség méltósága és értéke iránti érzékének fejlesztését, erősíti a mások emberi jogai és alapvető szabadságai iránti tiszteletét, és amely figyelembe veszi korát, valamint a társadalomba való beilleszkedése és abban építő jellegű részvétele elősegítésének szükségességét.

2. Ebből a célból, valamint figyelemmel a nemzetközi okmányok erre vonatkozó rendelkezéseire, az Egyezményben részes államok különösen gondoskodnak arról, hogy a) a gyermeket ne lehessen bűncselekmény elkövetésével gyanúsítani, vádolni, vagy abban bűnösnek nyilvánítani olyan cselekmény vagy mulasztás miatt, amely az elkövetés idején sem a hazai, sem a nemzetközi jog értelmében nem volt bűncselekmény;

b) a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított gyermeknek legalább az alábbi biztosítékokra legyen joga:

(I) mindaddig ártatlannak tekintésük, ameddig bűnösségüket a törvény szerint be nem bizonyították; (II) a legrövidebb határidőn belül közvetlenül vagy szülei, illetőleg adott esetben törvényes képviselői útján tájékoztatásuk az ellene emelt vádakról, és védelme előkészítéséhez és benyújtásához jogsegélyben vagy bármely más alkalmas segítségben részesüljön; (III) ügyét késedelem nélkül illetékes, független és pártatlan hatóság vagy bíróság a tör-

6 ENSZ Egyezmény a Gyermkek Jogairól, New York 1989, Magyarország 1991-ben írta alá, 1993-ban ratifikálta stb., eddig 190 ország kivéve Szomália és az USA.

7 A gyerekjogi egyezmény értelmében mindenki 18 éves koráig gyerekek minőségű, ami nem akadályozza a gyermekkorú és fiatalok megkülönböztetést a legtöbb országban.

vény értelmében igazságos eljárás során, ügyvédjének vagy egyéb tanácsadójának, valamint – hacsak, különösen koránál vagy helyzeténél fogva ez nem mutatkozik ellentétesnek a gyermek mindenek felett álló érdekével – szüleinek vagy törvényes képviselőinek jelenlétében bírálja el; (IV) ne lehessen kényszeríteni arra, hogy maga ellen tanúskodjék vagy beismerje bűnösségét; kérdéseket intézhessen az ellene valló tanúkhöz, és a mellette való tanúk ugyanolyan feltételek mellett jelenhessenek meg és legyenek meghallgathatók, mint az ellene valló tanúk (V) ha bűncselekmény elkövetésében bűnösnek nyilvánítják, e határozat és az ehhez fűződő bármely intézkedés ellen a törvénynek megfelelően, jogorvoslattal élhessen illetékes, független és pártatlan felsőbb hatóságoknál vagy bíróságnál; (VI) díjmentesen vehessen igénybe tolmácsot, amennyiben nem ért vagy nem beszél a tárgyaláson használt nyelven; (VII) magánéletét teljes mértékben tartsák tiszteltben az eljárás minden szakaszában.

3. Az Egyezményben részes államok minden erejükkel azon lesznek, hogy előmozdítsák különleges törvények és eljárások elfogadását, hatóságok és intézmények létrehozását a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt vagy abban bűnösnek nyilvánított gyermekek számára, és különösen a) olyan legalacsonyabb életkort állapítsanak meg, amelyen alul a gyermekkel szemben bűncselekmény elkövetésének vélelme kizárt; b) minden lehetséges és kívánatos esetben tegyenek intézkedéseket e gyermekek ügyének bírói eljárás mellőzésével való kezelésére, annak fenntartásával, hogy az emberi jogokat és a törvényes biztosítékokat teljes mértékben be kell tartani.

4. Rendelkezések egész sorát, így különösen a gondozással, az irányítással és a felügyelettel, a tanácsadással, a próbára bocsátással, a családi elhelyezéssel, általános és szakmai oktatási programokkal és nem intézményes megoldásokkal kapcsolatban rendelkezéseket kell hozni annak érdekében, hogy a gyermekek számára jólétüknek megfelelő, valamint helyzetükhöz és az elkövetett bűncselekményhez mért elbánást lehessen biztosítani.

Talán meglepő sok olvasó számára, de ez az Egyezmény 1991 óta a magyar jogrend része⁸, kötelező – lenne – betartása, alkalmazása. Ismertsége és elfogadottsága jelentőségéhez képest meglehetősen szerény, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a külföldön rendszeresen megjelenő, az alkalmazásról szóló kézikönyvek, tanulmányok rengeteg segítséget és lehetőséget nyújtanának a jogalkotóknak, jogalkalmazóknak, szakembereknek, képzőknek a gyerekekkel kapcsolatos kérdések megítélésében, kezelésében, már ha azok hozzáférhetőek lennének magyarul, és szakmai elvárás lehetne használatuk. Készül az Európai Unió gyermekjogi stratégiája is egy 2006-ban beterjesztett terv szerint, és minden más nemzetközi dokumentum is az Egyezményen alapszik, erre hivatkozik, hangsúlyozva gyerekkor önmagában való értékességét, nem csak mint felkészülési fázist a felnőtt korra, amiből újabb feladatok következnek.

Nálunk és sok más helyen is a problémát elsősorban az okozza, hogy az a jogi, politikai környezet, közhangulat, illetve állampolgári öntudat, ami a gyerekek jogainak elismerését és az ennek megfelelő gyakorlatot implikálná, sajnálatosan hiányzik,

és nem jellemzi a felnőttek jogtudatát. Magyarországon, sok országgal ellentétben, nem folytak viták 1989-et követően arról, hogy szabad-e, lehet-e ilyen átfogó jogokkal felruházni a gyerekeket, és garantálni a jogérvényesítéshez szükséges kereteket, az egyezmény tartalmát és gyakorlati következményeit még a szakemberek közül is csak kevesen ismerik. Még kevesebben vannak, akik úgy gondolják, be is kellene tartani az abban foglaltakat, sőt annak elveit szükséges lenne érvényesíteni a joggyakorlatban, a közoktatásban, a szociálpolitikában, a gyerekekkel kapcsolatos politikában és a kommunikációban... Annak ellenére így van ez, hogy az 1997-ben elfogadott gyermekvédelmi törvény az ENSZ egyezmény szellemében született, és az elmúlt 10 évben érezhető változások történtek a szakmai szemléletben és a gyakorlatban is. Ha nagyon lassan is, de érzékelhető, hogy egyre több kétely merül fel a szakemberekben azzal kapcsolatban, hogy mit hogyan lehet, érdemes csinálni, illetve kinek milyen jogai, korlátai, lehetőségei vannak. Persze még kevesen tekintik partnernek a gyerekeket és a szülőket, de kétséget kizáróan sok helyen elindult valami. Ez sajnos kevésbé vonatkozik a közoktatásra, amely szinte tudomást sem vesz arról, hogy a gyermekjogi egyezmény nemcsak jogi dokumentum, hanem éppen azokról a kérdésekről kapcsolatban jelöl ki feladatokat, amelyek felelősek az itthoni oktatási rendszer problémáiról.

Az Egyezmény 12. cikke szerint a gyereket meg kell hallgatni, szabad véleménynyilvánítását elő kell segíteni korára és érettségére tekintettel, ehhez azonban sokkal többet kellene tudni a gyerekek életkörülményeiről, tapasztalatairól, érzelmi és értelmi fejlettségéről. Másrészt a jelenlegi rendszerben Magyarországon és a legtöbb országban a hibáztató-vádoló-bizonyító-büntető rendszerek működnek még, kevésbé a helyreállító, jóvátételt, megbékélést erősítők. Pedig az utóbbiak minden erre vonatkozó vizsgálat szerint többféle okból is hasznosabbak, hatékonyabbak és jóval olcsóbbak is. Jelentősen hátráltatja e folyamatot, hogy a gyerekekkel különféle élethelyzetekben találkozó laikus és szakember felnőttek keveset tudnak a gyerekek fejlődési szükségleteiről, fejlődési stációiról, az együttműködés, a segítségnyújtás különféle módjairól és viselkedésük gyerekekre gyakorolt hatásáról. Gyengék a kommunikációs készségeik is.

Az alternatív büntetések, és az elterelés – a mediáció, a kárjótétel, a konferencia modellek⁹ – terjedése támogatja ezt a felfogást, és technikai gyerekek esetében is jól alkalmazhatók, ha komolyan vesszük a gyerek kompetenciáit, aktív részvételének szükségességét. Ezek azok a formák, amelyek megerősödése, általánossá válása nemcsak az érintett gyerekek és fiatalok számára nyújt igazi tanulságokat, megélt és ezért tartós hatású élményeket, hanem az őket körülvevő kortárs csoportoknak és a családnak is. Ha a szülők, pedagógusok, segítők ismerik és használják ezeket a módszereket, akkor a legtöbb esetben elkerülhető, hogy később formálisan is büntetni kelljen. Egyúttal újfajta közösségi kommunikáció valósítható meg, ami a legjobb ellenszere lenne a mára elviselhetetlenségig fokozódott konfrontatív, erőből vitázó, politikáló közhangulatnak, amely visszahat a gyerekekre is.

A koragyerekkor jelentősége, az óvodai nevelés, majd a sike-

⁸ Az 1991. évi LXIV törvénnyel fogadták el.

⁹ Herczog Mária (szerk): *Megbékélés és jóvátétel*, Csagyi könyvek, Budapest, 2003.

res iskolai pályafutás meghatározó jelentősége a laikusok számára sem kérdéses. Mégis növekszik a kirekesztés, a szegregáció, a felelősség áttolása, amiből pontosan kijelölhető a gyerekekre életpályája, és nincs mentsége senkinek, ha nem tesz ez ellen.

A ma elfogadott szakmai álláspont szerint nem „üres lapként” születünk, hanem jelentős számú készséggel és képességgel, ahogyan ezt a „kompetens” csecsemőkről szóló számtalan kutatás bizonyítja. Ugyanakkor a gyerekek egyre növvő, szélesedő ismeretei, belátási képességei, felelősségtudata szorosan összefügg a gyerekek védelmét és fejlesztését szolgáló gondozás, nevelés minőségével, a szűkebb és tágabb környezeti hatásokkal. Az elkövető gyerek személyiségállapotát figyelembe vévő, fejlődését szolgáló döntéseket kellene hozni, ami csak részben egyezik a büntető igazságszolgáltatás célkitűzéseivel, amely a felelősségre és a büntetésre helyezi a hangsúlyt. Az egyensúly persze megteremthető összehangolt együttműködéssel, partneri viszonyal. A jog, ezen belül a büntetőjog által nehezen kezelhető problémák éppen azokban az egyéni fejlődési eltérésekben, körülményekben és az érettség meghatározásában rejlenek, amelyek pedig nemcsak a döntések, hanem a mindenkire kiható következmények szempontjából is meghatározóak. Ha ugyanis az egész gyakorlat célja az, hogy megértse a gyereket, hogy amit tett, az elfogadhatatlan, és bizonyos szabályok betartása a feltétele a társadalmi, közösségi létezés viszonylagos háborítatlanságának, akkor olyan módon kell az eljárást lefolytatni és az intézkedést, büntetést meghatározni, hogy abból az érintett megértse és megtanulja az elvárt viselkedést, tehát az segítse fejlődését, érettségének erősödését, felelősségvállalási képességét. Ez elvileg magától értetődőnek látszik, de a mindennapi nevelési, fegyelmezési esetek jelentős részében sem ez a ráció érvényesül, nemhogy a büntetőjog alkalmazása során. A tágabb környezet figyelmen kívül hagyása, a gyerek izolált szemlélete biztosan nem segít, és a tapasztalatok szerint biztosan kudarcra ítéli az egész gyakorlatot. A gyermeki jogi megközelítésben a korábbi nevelési hibák korrigálásához, a reintegráció megvalósításához összehangolt politikai, szociális, közgazdasági, oktatási tevékenységre van szükség, ami ráadásul tekintettel van az egyéni különbségekre és a gyerekek élet- és fejlődéstörténetére, helyzetére is.

Ennek alapfeltétele lenne a közös nyelv, közös megközelítés, a közös értékrend abban a tekintetben, hogy mit, hogyan akarunk elérni, és nem utolsósorban abban, hogy mi vezetett a kialakult helyzethez. Ezzel szemben jellemzően nem beszélnek azonos nyelven a különböző szakmákban dolgozók, nem értik egymás szakzsargonját, nehezen tudnak egy másik nézőpontot is figyelembe venni, és a legkevésbé képesek holisztikusan gondolkodni. Ez a gyerekekkel kapcsolatos ügyekben rendre tetten érhető, a jogszabállyal is megerősített együttműködési kötelezettség nagyon nehezen alakul, pedig elméletileg mindenkinek a gyerek érdekeit kellene képviselnie orvosként, védőnőként, pedagógusként, szociális munkásként, rendőrként, ügyészként, bíróként. A magyarországi helyzet meglehetősen ellentmondásos; keverednek a gyermekvédelmi, büntető igazságszolgáltatási, oktatási, szociális feladatok, kötelezettségek, és így senki nem felelős bármi is történik. Míg a szülő esetében egyre gyakrabban

merül fel a felelősségre vonhatóság, addig ugyanezt az ellátórendszer, az intézmények, szakemberek esetében még a legnagyobb botrányok közepette sem fogalmazzák meg. Ennek klasszikussá vált és tanítandó példája Simek Kitti ügye, ami jól mutatja, hogy még egy éveig az érdeklődés középpontjában álló, országosan ismert ügyben sem kell felelősséget vállalnia senkinek a történetekért.¹⁰

A veszélyeztetettségek, illetve védelemben vételek száma változatlanul nem értékelhető adat, mivel teljesen esetleges, és személy- illetve hivatalfüggetlen, hogy mit tekintenek szükséges és elégséges oknak a nyilvántartásba vételhez, ennek következtében az is bizonytalan, hogy mi történik a gyerekekkel. A gyerekkorú elkövetőkről folytatott kutatás legfőbb tapasztalata az volt, hogy a helyi ellátórendszer, a gyermekjóléti szolgálatok, iskolák és más intézmények nem tartják nyilván a történetek alapján a gyerekeket. Adataink szerint annak ellenére, hogy túlnyomó többségük „problémás gyerekként”, ismert volt a bűncselekmény elkövetése előtt is vagy a családot gondozták, nem merült fel annak igénye, hogy helyben megvizsgálják, vajon miképpen függ össze saját korábbi tevékenységük a bekövetkezett cselekménnyel és az arra adandó válaszokkal. Teljesen esetleges és rendszerezhetetlen az, hogy a különféle bűncselekményt elkövetett gyerekekkel mi történik később. Nagyon kis számban kerülnek ki a családból, a legtöbb esetben a gyermekjóléti szolgálatok családgondozásról, magatartási szabályok előírásáról számolnak be. Sajnos azonban pontosan tudható, hogy a szolgálatok túlnyomó többsége semmiféle feltétellel nem rendelkezik ahhoz, hogy ténylegesen segíteni, gondozni tudja az érintett családokat. Nagyon rossz munkafeltételek között, kevés emberrel dolgoznak, és a felkészültségük sem elegendő ahhoz, hogy együttműködjenek súlyos problémákkal küzdő családokkal. A települések 60%-án, döntően persze az amúgy is hátrányos helyzetű településeken egyetlen alkalmazott látja el, nemegyszer részmunkaidőben, és szükséges szakmai ismeretek és végzettség nélkül a gyermekjóléti feladatokat. Más szolgálatok eróziója is elkezdődött. Egyre kevesebb ezeken a településeken a gyerekorvos, ott élő házi orvos, sok védőnő hiányzik, vagy elláthatatlanul sok települést kell látogatnia. Egy, csak cinikusnak minősíthető parlamenti döntést követően 2005 óta az iskolákon, illetve fenntartókon múlik, hogy alkalmaznak-e gyermekvédelmi felőst; a döntést elképzelhetjük. Érthető, de el nem fogadható, hogy a tűzoltáshoz sem elegendő kapacitás mellett éppen azok a megelőző, támogató programok maradnak el, amelyek lehetővé tennék, hogy csökkenjen a veszélyeztetettség, és biztosítható legyen, hogy a gyerekek megkapják a kiegyensúlyozott fejlődésükhöz minimálisan szükséges szolgáltatásokat. Mára egyértelmű bizonyítékok vannak arra, hogy az első néhány életévben a későbbi esélyek többnyire eldőlnék, és a korrekációs lehetőségek az évek múlásával nagymértékben csökkennek, majd elenyésznek. Ennek kimondása nagy felhőrdülést válthat ki, de jó lenne szembenézni a ténnyel.

¹⁰ Az eset részletes elemzése: Herczog Mária: *Gyermekbántalmazás, Komplex-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2007.*

Ha a gyerekek iskoláskorukra elvesztik annak lehetőségét, hogy a korai életévek fejlődése, a velük való törődés következményeképpen képesek és motiváltak legyenek a tanulásra, kreatív tevékenységre, mobilitásra, akkor nincs mit számon kérni rajtuk. A szülők – és ez nem elsősorban társadalmi státusz kérdése – és a szakemberek egy jelentős része nagyon keveset tud arról, hogy milyen módon lehet és kell a gyerekek gondozása, nevelése során ezt elérni. A kör hamar bezárul, az iskolai kudarcok, a magatartási problémák, az ezekből is következő erőszakos, deviáns viselkedés, a keretek, szabályok elutasítása, a lelketlenség, empátiahiány mind egyenes következménye a koragyerekkori problémáknak, a megfelelő információ, segítség nyújtásának és a későbbi korrekció elmaradásának.

Az elvi tisztázás mellett tehát számolnunk kell azokkal a körülményekkel is, amelyek között a gyerekek, szüleik és a velük foglalkozó szakemberek élnek, ahogyan az intézmények működnek. Nincs esély a sikerre, ha a végénél kezdjük a helyzet rendezését: késő a büntetethetőségi korhatár tologatásával, büntetésekkel reagálni arra, aminek elkerülése érdekében az első 6 évben kellett volna megtenni a lehető legtöbbet.

A hatékony segítségnyújtás szempontjából pedig szinte soha nem merül fel a legsúlyosabb probléma: hogy azok a jogi, szakmai lehetőségek, intézmények, szolgáltatások, amelyek elvileg biztosíthatnák a veszélyeztetett gyerekeket, maguk is diszfunkcionálisan működnek, már ha vannak egyáltalán. A működési zavarokat, eredménytelenséget is a gyerekekre és családokra hárítja a közvélemény, illetve a szakemberek egy része. Nem kell ahhoz feltétlenül szegénynek, alacsony képzettségűnek és földrajzilag izoláltnak lenni, hogy egy szülő, gyerek ne férhessen hozzá az elvárható színvonalú egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális szolgáltatásokhoz, de kétségkívül a hátrányok exponenciálisan halmozódnak, minél többféle a hátrány.

A nemzetközi és hazai kutatások szerint¹¹ a szegénység, társadalmi, gazdasági, földrajzi elszigeteltség jelentősen növeli annak esélyét annak, hogy az ilyen körülmények között felnövő gyerekek maguk is sikertelenek legyenek, és közülük sokan bűncselekményt kövessenek el. Az összefüggések azonban jóval bonyolultabbak, mint azt elsőre gondolnánk. Ahhoz, hogy valaki a sokszorosan veszélyeztetett csoportokból bajba kerüljön, elsősorban az érzelmi és fizikai elhanyagolásnak, bántalmazásnak van kiemelt szerepe. A kisebbséghez tartozás, szegénység, iskolázatlan szülők, az iskolai kudarcok felerősítik ennek veszélyét, és ezek egymásra hatása sokszorosra növeli a rizikót. A fő problémát az jelenti, ha egy gyerek születésétől nem kap annyi figyelmet, gondoskodást, elfogadást és a szükségleteire adott megfelelő választ, amennyire az egészséges fejlődéséhez szüksége van. Megfordítva is igaz: éppen azok a családok, szülők kapnak a legkevésbé támogatást, érhetnek el segítőket, szakembereket, intézményeket, akiknek erre a legnagyobb szükségük len-

ne. A rendelkezésre álló szűkösség mellett pedig az említett szakmai ismeretek, készségek és elérési technikák hiányoznak a leginkább.

Nem lehet tehát biztonsággal megmondani, hogy kik válnak elkövetőkké a magatartási és beilleszkedési, tanulási zavarral küzdő gyerekek közül. A nemzetközi kutatások egy részében nagy melléfogások voltak azokban az esetekben, amikor a bűnelkövetővé válást követéses vizsgálattal próbálták előre jelezni, majd igazolni. Másrészt azok a vizsgálatok, amelyek a már deviánsná vált, iskolából kimaradó, bűncselekményt elkövetett gyerekek, fiatalok előéletét vizsgálják, persze nagyon is egyértelmű problémák együttállását találták, és ennek alapján nyilvánvalóak a főbb rizikófaktorok. Hangsúlyozni kell, hogy nem egy-egy veszélyeztető tényező, hanem több tényező együttesen valószínűsítheti a későbbi problémákat. Nem lehet eléggé kiemelni, hogy a veszélyeztetett 10-15 százaléki gyerekből csak nagyon kevesen követnek majd el bűncselekményt. A másfajta problémákkal küszködők – függőség, depresszió, sikertelen életút, családi problémák, betegség, korai halálozás stb. – persze nagy valószínűséggel e csoportból tömegesen kerülnek ki, de nem csak közülük. A szülői, koragyermekkori nevelés, gondozás minősége mellett alapvetően meghatározó az óvodai, iskolai, lakóhelyi környezet, ahol a családtagokon kívül megismert felnőttektől kaphatnak mintákat, esélyeket a gyerekek arra, hogy hogyan kell viselkedni egymással, hogyan fogadhatjuk el, tisztelhetjük magunkat és másokat. Ha erre nincs mód, sőt ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalják, akkor nő a harag, agresszió, a reménytelenség érzése, és ez valódi veszélyt jelent.

A megelőzés legjobb módja minden kutatás és tapasztalat alapján az, ha univerzális és integrált szolgáltatások keretében elérhető a szülők és gyerekek számára mindaz az ismeret és készség, ami a kiegyensúlyozott felnőtté válás feltétele. E körben a jó minőségű várandósgondozás, szülői szerepre felkészítés, sokféle és elérhető napközbeni ellátás a gyerekek számára, megfelelő segítség szükség esetén a család minden tagjának. A jó önismeret, önértékelés, az önbizalom, az érzelmi biztonság garancia arra, hogy a gyerekek képesek legyenek tanulni, megismerni a szűkebb-tágabb környezetüket, védettek legyenek a kihívásokkal szemben, ami egyben a leghatékonyabb bűnmegelőzési módszer is. Jelentősen csökkenti a deviáns, szerfüggő, patológiás személyiséggé válás kockázatát, és növeli a kreativitást, az iskolai, tanulási sikerességet, beilleszkedést.

Nincsenek gyors, olcsó és jó megoldások, csak tisztességes szándékkal, alaposan körüljárható és sok kudarcral, nehézséggel, fokozatosan javítható lehetőségek. Bizonyos politikai, szakmapolitikai döntések elkerülhetetlenek, és nem elsősorban azért, mert robbanásközeli a társadalmi feszültség, hanem azért, mert nem vehetjük a lelkünkre, hogy gyerekek, emberek százazrei esélyt sem kapva, sokszorosan bűnhődnek a rajtuk többnyire kívül álló okokból bekövetkezőkért. Azok felelőssége, akik ezt képesek átlátni, tehetnek valamit, minden nap nő.

Herczog Mária

¹¹ Részletesebben lásd: Herczog Mária: *Gyermekkorú elkövetők – Nincsenek csodák!*, *Fundamentum* (megjelenés alatt).